

INTRODUCING CONSTITUTIONALISM IN THE BALKANS. COMPARATIVE LEGAL AND HISTORICAL REVIEW

Nia-Sirma Marian Petrova

Law student at Sofia University "Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria

ВЪВЕЖДАНЕ НА КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА НА БАЛКАНИТЕ. СРАВНИТЕЛЕН ПРАВЕН И ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

Ния-Сирма Мариян Петрова

Студент, ЮФ на СУ „Климент Охридски“, София, България

Abstract: The report examines the beginning of constitutionalism in the Balkan region from the beginning of the XIX to the beginning of the XXI century. The specifics of constitutionalism as an ideological and political movement in the area can be reduced to the following - extremely fast development, strong foreign influence, preference of the constitutional monarchy as a form of government. The aim of the paper is to present a broader comparative view of the process of establishing constitutionalism in Balkan countries.

Keywords: Constitutionalism; Balkans; History.

Резюме: В доклада се разглежда въвеждането на конституционализма в региона на Балканите в периода от началото на XIX до началото на XXI в. Спецификата на конституционализма като идейно и политическо движение в областта може да бъде сведена до следното – изключително бързо развитие, силно чуждестранно влияние, предпочитание на конституционната монархия като форма на управление. Целта е да се представи по-широк сравнителен поглед върху процеса на въвеждането на конституционализма в страните на Балканския полуостров.

Ключови думи: конституционализъм, Балкански полуостров, история

Въведение

Конституционализмът е комплексно понятие, многоаспектен феномен, чието съдържание се изменя през отделните фази от развитието му като политическо движение. В правната теория съществуват различни мнения относно момента на възникването му – някои автори намират първите прояви на конституционализъм в Древна Елада и в императорските конституции, познати ни от римското право (Stoychev, 2002: p. 13), докато други го определят като „продукт от развитието на модерната цивилизация“ (Bliznashki, 2020: pp. 53-54). В литературата е прието условно периодизиране на световното конституционно развитие, което се обособява в четири периода – 1) от последната четвърт на XVIII в. до 1812 г.; 2) от 1812 г. до Първата световна война; 3) Междувоенен период; 4) от Втората световна война до наши дни (Tanchev and Belov, 2009: pp. 99-101). Поглеждайки към историята обаче, няма как да не забележим, че конституционализмът сякаш е неразривно свързан с движението и борбата за национално обособяване и създаване на първите писани конституции. Той се разпространява предимно чрез насилие като продукт на революции и тежки сблъсъци. Изключение в това отношение не прави и Източна Европа. В днешно време конституционализмът, заедно с демокрацията и принципа за разделението на властите, е един от основополагащите елементи на модерната държава. Значението му за обществото, както в миналото, така и днес, е безспорно – именно в конституциите са закрепени основните ценности, правата и свободите на гражданите, формата и начинът на управление на държавите. В навечерието на промените, които са надвиснали над света през последните няколко години, и очевидния неуспех на сегашните нормативни уредби да се справят с последствията от КОВИД пандемията, един подробен поглед назад в миналото може да се окаже полезен – може би не толкова да даде идеи за бъдещи форми на управление, колкото да покаже от какво и по какъв начин може да бъде предпазено обществото, за да бъдат евентуалните промени успешни.

В тази разработка ще се опитам да представя на читателя един опит за подробен сравнително-исторически преглед по темата за въвеждането на конституционализма на Балканите. Авторите, които разглеждат въпроса, се концентрират предимно върху конкретен район или върху конкретна държава. В някои трудове е дадена и характеристика на по-голямата част от региона, но при моето търсене не намерих подробно и цялостно изложение на темата.

Първоначално се постарях да се запозная с историческите събития, а след това потърсих и правна оценка на последствията от тях.

Конституционните актове от Йонийските острови

Най-ранната проява на конституционализма в рамките на Балканския полуостров според повечето автори са конституционните актове, създадени на Йонийските острови (Островите).

Първият такъв акт е Конституцията „Ушаков“ или „Временен план за създаване на управление“, който е наложен през 1799 г., след освобождаването на Йонийските острови от френското господство. Несъмнено е влиянието на френската конституционна мисъл, което напълно естествено се обяснява именно с продължителната власт на французите в региона. В същото време обаче в района се наблюдават и първите опити на т. нар. руска конституционна дипломатия. Този термин е въведен от Виталий Захаров в докторантското му изследване от 2001 г. (Zaharov, 2001), където той го използва в смисъла на водената от Русия политика на Балканите за създаване на съвременни държави, за изготвяне на техните конституционни актове и уреждане на конституционното им управление. В крайна сметка този пръв опит се увенчава с успех (Yovevska, 2016: 55) – „Йонийската конституция от 1799 г. е пример за подарена конституция от Русия на друга държава, при условие че в самата Русия няма нито конституция, нито конституционализъм“ (Andreeva, 2010: p. 79).

В рамките на няколко години на Островите се приемат още две конституции – Византийска от 1800 г. и още една от 1803 г. И тези са с открит (подарен) характер, но по-интересното е, че с Византийската конституция Йонийските острови биват обявени за Йонийска република (Република на седемте обединени острова). По този начин бива създадена аристократична република от федеративен тип (Paev, 2016: pp. 28-30).

Парижкят договор от 1815 г. поставя Островите под британски протекторат и на територията бива ратифициран конституционен проект, предложен от Томас Мейтланд през 1817 г.. Тези събития поставят началото на едно авторитарно управление на Островите. И въпреки това е впечатляващо, че именно първите опити за конституционализъм достигат не само до република, но и до република от федеративен тип – абсолютно изключение на фона на унитарните конституционни монархии, характерни за останалите балкански държави през периода. Възможните обяснения са много, но според мен

главната заслуга е на силния демократичен характер на френския конституционализъм и характерния за близка Гърция афинитет към демократизма, познат ни още от Древността.

Първите гръцки конституции

Хронологически следващите прояви на конституционализъм на Балканите се наблюдават в континентална Гърция – конституционните проекти на Ригас Велестинлис от края на 18-и век. Те в голямата си част възпроизвеждат текстовете на френската Декларация за правата на човека и гражданина от 1789 г. и на републиканската Конституция на Франция от 1793 г. (Paev, 2016: pp. 31-45).

В периода 1822 – 1827 г. биват приети три гръцки конституции, и трите, установяващи републиканска форма на управление, като във всички тях се открива силно френско влияние. Интерес представлява първата от тях (1822 г.), която, въпреки временния си характер, се проявява като изключение от типичната за Балканите тенденция да се дава голяма законодателна власт на президента. В монографията си „Търновската конституция в светлината на балканския конституционализъм“ проф. д. н. Костадин Паев обяснява този факт обяснява със следването на принципите на републиканизма (Belov, 2014: 330).

През 1828 г. в континентална Гърция започва 5-годишен авторитарен режим, през който, разбира се, не съществува конституционна рамка, а през 1832 г. бива приета „Конституцията на хегемона“, която установява абсолютна монархия. След продължително нарастващото национално напрежение и смяната на владетелите, през 1864 г. Второто Атинско национално събрание приема нова конституция, силно повлияна от Белгийската конституция от 1831 г. и Датската от 1849 г., която установява конституционна монархия (Belov, 2014: 330).

Както се вижда гръците и на Йонийската острови, и в континентална Гърция определено проявяват афинитет към републиканската форма на управление. Изглежда в Гърция това се дължи най-вече на силното влияние на френската либерална мисъл, която вече е изработила три републикански конституции (1793 г., 1795 г. и 1799 г.), ала в крайна сметка дори просветеното гръцко общество (както го определя гръцката пропаганда от периода непосредствено преди Априлското въстание и Руско-Турската война от 1877/78 г.) (Genchev, 1988: pp. 184-185) не е достатъчно узряло за република и накрая достига до установяване на конституционна монархия.

Органическите регламенти в Румъния

Според монографията „Търновската конституция в светлината на Балканския конституционализъм от XIX в.“ на проф. д. н. Костадин Паев в Румъния (по това време васални княжества Влашко и Молдова) конституционализмът като идея се заражда още в началото на XIX в., но първите същински прояви са Органическите регламенти от 1831 и 1832 г. Както отбелязват и проф. Паев, и доц. д-р Мариана Йовевска (Yovevska, 2016: pp. 51-59), тези проекти са изготвени почти изключително от руските окупационни власти, макар и формално да има участие на представители на болярското съсловие. Този им произход ги поставя в категорията на смесено установените конституционни актове на Балканския полуостров. С регламентите в княжествата се установява изборна монархия, като изпълнителната власт е разделена между владетеля и министрите, а съдебната институция е формално автономна.

В периода от края на 30-е до средата на 60-е години на XIX в. и във Влашко, и в Молдова се изготвят по няколко проекта за нови конституции, които биха установили конституционни монархии, като според проф. Паев най-съществени са прокламацията от Ислаз във Влашко и проектът на Михай Когълничану от 1848-а. Тези проекти обаче така и не стават действителни конституционни актове, поне не и до идването на власт на Карол I от династията на Хохенцолерните през 1866 г., когато бива приета нова Румънска конституция. Нейните източници са румънските конституционни проекти до 1859 г., френските конституционни актове от 1814 и 1830 г. и белгийската конституция от 1831 г. Тя установява конституционна монархия с правомощия на владетеля, много подобни на тези на френския крал, а румънският монархически модел бива определен като „дуалистичен“ (Paev, 2016: p. 60).

Конституционализмът в Сърбия

Може би най-интересна е историята на конституционализма в Сърбия. Още през 1805 г. (след борбите за независимост от 1804 г.) се създава Правителствен съвет, който приема един временен конституционен акт (Geography.su, 2010-2021). Любопитното е, че тук отново има проява на руската конституционна дипломатия – именно руски дипломати „посаждат“ идеята за създаването на подобен съвет като върховен управителен орган, още преди избухването на въстанието от 1804 г. Руската намеса обаче не спира дотук – в

двата акта от 1808 и 1811 г., които уреждат отношенията между върховния предводител и Правителствения съвет и се приемат за първите формални прояви на конституционализма, залягат проекти, създадени от руски юристи (Yovevska, 2016: p. 55).

Следващите по-значителни актове, с конституционно значение са ферманът от 1815-а, с който се признава Милош Обренович за княз, ферманът от 1830-а, който дава на Сърбия напълно автономен статут, и Сретенският устав от 1835 г. Внимание заслужава именно последният – изготвен след недоволство сред населението и искания за създаване на конституция. Той също е повлиян от актове на френската конституционна мисъл – Конституцията от 1791 г. и Конституционната харта на Франция от 1814 г. (Paev, 2016: pp. 70-75). Някои учени сравняват значението на Сретенския устав с това на Магна Харта. Макар и да предвижда едно модерно конституционно устройство на държавата, Уставът е напълно неприложим в тогавашния етап на развитие на сръбското общество. Именно поради този факт (както и заради известно недоволство от страна на Великите сили) по-малко от месец след приемането му княз Милош отменя Устава (Paev, 2016: pp. 70-75).

Три години по-късно Сърбия получава и първата си изцяло октроирана конституция – Турския устав от 1838 г. При сравнителен прочит на конституционните актове до този момент спокойно можем да определим Турския устав като крачка назад в развитието на сръбския конституционализъм (Paev, 2016: pp. 70-75). Интересното е, че макар и името да показва турско авторство, в основата на акта отново заляга руската конституционна мисъл (Yovevska, 2016: p. 52). В следващите години са направени множество опити за дерогиране на Турския устав – през 1839 г. Милош издава Княжески устав, който предвижда свикване на Скупщината по „стария обичай“; през 1842 г. именно Скупщината избира нов княз – Александър Караджорджиевич (въпреки че според Турския устав само султанът има такива правомощия); през 1839 г. се създава Статут на Съвета, който дава по-големи правомощия на колегиалния орган за сметка на княза (отново действие, което според Турския устав може да се извърши само от султана) и др.

През 1869 г. в сръбското княжество се приема поредният конституционен акт – Наместническият устав, който превръща Скупщината в основен законодателен орган на страната, но в същото време дава сериозни по обем правомощия на монарха (Paev, 2016: pp. 81-86). Чак 20 години по-късно, през 1889 г. се приема нова, по-демократична конституция, която ограничава правомощията на монарха (вече титулуван крал от 1882-а нататък) относно Народната скупщина и връща отговорността на министерствата, ала през 1893

г. страната отново се връща към Наместническия устав. Тази интензивна смяна и приемане на нови и нови конституционни актове, които всъщност се отличават сравнително малко един от друг, се дължи предимно на възкачването на нови монарси и смяната на династиите в княжеството, както и на външен натиск в различни степени в отделните случаи (Belov, 2014: 307).

Опитите за конституционализъм в Османската империя

Въвеждането на конституционализма на Балканите става в период, в който на картата все още съществува Османската империя, поради което тя не бива да бъде изключвана от изложението. В Империята се наблюдават признаци на конституционни идеи още през епохата на Танзимата, като проявата им е предимно в три основополагащи за модернизирването на империята актове – Актът на съгласието от 1808 г., Гюлханският хатишериф от 1839-а и Хатихумаюнът от 1856 г. И трите акта не получават почти никакво практическо приложение, особено предвид факта, че Актът на съгласието и Хатихумаюнът са с октроиран характер и изпълнението им зависи само от добрата воля на султана (Раев, 2016: pp. 86-103).

От много по-голямо значение за развитието на конституционализма в Османската империя е Конституцията от 1876 г., която също е пример за наложен конституционен акт и провъзгласява унитарна държава от конституционно-монархически тип. На пръв поглед тя ограничава правомощията на султана, но на практика влиянието му върху Сената и изпълнителната власт остава все така силно. Подобно на Сретенския устав, тази конституция бива отменена много скоро, тъй като се проваля в установяването на конституционна монархия, подобна на тези в Западна Европа (Раев, 2016: pp. 86-103). Действието ѝ бива възстановено едва след Младотурската революция през 1908 г., когато тя вече дава отражение и върху началото на конституционализма като идейно движение в Македония (Geography.su, 2010-2021).

Опитите за засилване на конституционните идеи в Османската империя и установяването на конституционен режим определено могат да бъдат окачествени като вяли и недостатъчни. Възможно е именно този неуспех в опитите за модернизирване да е една от много причини, довели в следствие до разпада на тази някога могъща държава.

Македония, Словения, Хърватия

Необходимо е да се обърне внимание и на няколко страни, които години по-късно ще образуват Социалистическа федеративна република Югославия. За Македония и Словения първите конституционни актове ще бъдат именно приетите в Югославия такива. Вече бе разгледано на кратко развитието на сръбския конституционализъм.

В Хърватия първият конституционен акт се появява през 1848 г., когато благородниците се събират на Събор, в който отделят Хърватия, Славония и Речния град (Фиуме) в независима от Унгария териториална единица, оглавявана от бан, назначен от австрийския император. Това без съмнение е опит за установяване на нещо като васална конституционна монархия, при това чрез учредена конституция, но той не просъществува дълго. През 1849 г. е създадена Хабсбургската империя, в чиито територии влиза и тази териториална единица, и така тя се оказва подчинена на общата Хабсбургска конституция. Две години по-късно в империята е възстановен абсолютизмът.

Конституционализмът в Хърватия се завръща едва през 1860 г. с Октомврийската диплома. И този път на територията е установена разновидност на конституционната монархия. Тази реформа също не просъществува дълго – със създаването на Австро-Унгария през 1867 г. Хърватия остава фактически автономна държава със собствен парламент, отговорен за нея владетел, държавен герб и пр., но в действителност е изцяло зависима от унгарското правителство във външните си отношения. През 1883 г. след премахване на конституцията с обструкция се установява авторитарен режим на специален правителствен комисар, който бива преустановен чак през 1913 г., когато отново се възстановява конституционният режим (Geography.su, 2010-2021).

Земалският устав за Босна и Херцеговина

Първият конституционен акт на Босна и Херцеговина се появява през 1910 г., когато Австро-Унгария обявява „конституция“ в анексираната от нея област – т.нар. „Земалски устав (штатут) за Босна и Херцеговина“. В действителност този акт не довежда до конституирането на нова държава с конституционно управление, а официално превръща Босна и Херцеговина в отделна административна област на Австро-Унгарската империя, в която вътрешното управление се извършва от местно правителство. Това

правителство се отчита на Съвместно министерство, създадено с цел управление и администрация на Босна и Херцеговина, а по всички дела, които засягат едната или и двете страни от монархията, местното правителство няма абсолютно никакви правомощия. В началото на всяка година австро-унгарският император назначава негов председател и двама вицепредседатели измежду членовете му. (BU, 1991: р. 193) От всичко това може да бъде направено заключението, че Земалският устав би могъл да се приравни на акт за създаване на местно самоуправление в част от територията на Австро-Унгарската империя. По тази причина неговото значение за конституционализма в Босна и Херцеговина е изключително малко поне през този период от развитието на страната.

Уставът на Княжество Черна гора от 1905 г.

Конституционализмът се появява в Княжество Черна гора под влиянието на сръбското и руското развитие в тази посока (Shukovich, p. 2006). По време на втория период (1878 – 1905 г.) от управлението на княз (по-късно и крал) Никола I Петрович, период на относителен мир, в Черна гора протичат процеси на динамично развитие в социално-икономически, културен и религиозен план. Към този момент устройството на държавата е далеч от какъвто и да било вид демокрация или конституционализъм – в страната е все още непокътната племенната структура, което пречи на модернизацията и опитите за създаване на необходимите за управлението институции. Княз Никола подражава на руските императори – Александър II, Александър III и Николай II във всичко, най-вече в автократичния начин на управление. Още през седемдесетте години на XIX в. той започва реформа на държавната администрация, като въвежда държавен бюджет, отделя личната си хазна от държавната, реформира армията и бюрократичния апарат. Тези начални проблясъци на едно по-демократично управление са прекъснати от Руско-турската война 1876 – 1878 г., но след Берлинския конгрес продължават с пълна сила, мотивирани преди всичко от бързото развитие на Сърбия и напредъка, който бележи съседната „братска“ страна. Въпреки това княз Никола се отнася презрително към конституционния ред и конституционализма, като дори е писал в статия: „Ние нямаме конституция, нито искаме, поне засега. Какво е конституция?... Често конституцията може да бъде просто лист хартия, подлежащ на нарязване и прекроява според условността на темперамента и обстоятелствата, и да служи като убежище, но прозрачно убежище, на най-срамния абсолютизъм и

малодушие, и тогава има по-лошо държавно управление, отколкото в най-изолираните диви политически организации. Най-добрата конституция са справедливостта и здравият разум. В нашата патриархална монархия се чувстваме спокойни и щастливи“. Въпреки тази твърда позиция, отстоявана в продължение на 40 години управление, през 1905 г. князът все пак подарява на народа си Устав за Княжество Черна гора.

Причините за това решение могат да се сведат до три: 1) засиленото опозиционно движение в страната, което настоява за демократизация, и създаването на Клуб на черногорските средношколци и студенти в Белград, които пишат и разпространяват две речи, в които критикуват княза и го обвиняват в неспособност да реформира страната и да създаде добри условия за живот ; 2) изключителния напредък на Сърбия в икономически и политически план, непосредствено след смяната на династиите през 1903 г.; 3) буржоазната революция в Русия от 1905 г. Всъщност именно обещанието на император Николай II от 30 октомври 1905 г. да извърши реформи и да приеме конституционен закон в Русия, се оказва необходимият стимул – ден по-късно черногорският княз излиза с прокламация към народа, в която обявява, че е решил да даде на народа известни права и възможност да участва в нароните дела и администрацията, но предупреждава хората да не очакват повече, отколкото може да им предложи. Въз основа на тази прокламация се провеждат избори за народни представители на 27 ноември 1905 г., като в крайна сметка се образува Учредително събрание от 76 депутати (62-ма избрани по един от 6 окръжни общини и 56 „капитанства“, и 14 назначени по длъжност „верили“). Конституционният акт е изготвен за изключително кратко време, под прекия контрол на княза, съветван от сръбския юрист-експерт по конституционните въпроси Стеван Чурчич, като за основа са използвани Наместническият устав от 1869 г. и Сръбските конституции от 1888 и 1903 г. На Никулден, 19 декември 1905 г., Учредителното събрание „гласува“ подарената от княза конституция, а князът, от своя страна, я обявява тържествено в речта си, като изнася цяло представление, символизиращо тежестта на управлението, която го е накарала да сподели тази отговорност с народа.

Животът на Устава на Княжество Черна гора е много кратък – той е отменен след две години, през 1907 г. Въпреки това с него в страната формално се установява конституционна монархия и след политически борби се създават първите две граждански партии – Народната партия, която е опозиция на владетеля и настоява за парламентаризиране на управлението, и Дясната народна партия, която подкрепя режима на княза. От друга страна, той наистина е изключително формален – макар и провъзгласен като край на

авторитаризма, управлението на княз Николай I остава абсолютистско дори след приемането му.

Като обобщение можем да приемем, че конституционализмът в Черна гора е закъснял, много слабо проявен и дори изкривен в известен смисъл (тъй като в конституционния акт се предоставят неограничени управленски права (Shukovich, 2006: p. 28). Независимо от това обаче и в тази балканска страна той се появява във връзка с Руската империя (макар и не директно), не може да бъде отречено и френското влияние (тъй като в Наместническия устав от 1869 г. и Сръбските конституции от 1888 г. и 1903 г. са залегнали преди всичко френските конституционни актове). Под въпрос е към кой вид конституции според начина им на установяване може да бъде отнесен Уставът от 1905 г. – от една страна, формално той е подарен от владетеля на народа, т.е. е октроиран, от друга страна обаче силното сръбско участие в изготвянето му много напомня на процеса на създаването на смесено установените Органически устава на Румъния, макар и там влиянието да е руско.

Югославия

В самата Югославия също има няколко конституционни акта, чието значение е преди всичко от гледна точка на факта, че за Македония и Словения това са първите подобни актове, които се отнасят директно за народите им.

Първият акт с конституционно значение е приетата през 1921 г. Видовданская конституция, която, макар и да отговаря на целите и желанията на движението на радикалните сърби, довежда до вътрешнополитически сблъсъци. Осем години по-късно крал Александър преустановява действието на конституцията и установява режим, оценяван като военна диктатура, но съвсем скоро след това, през 1931 г., под натиск от вътрешни раздори възстановява конституционния режим, като издава нова конституция. С нея кралят успява да подмени народното представителство с представителни поддръжници и назначени от него самия лица, което довежда до задълбочаване на недоволството сред народа и компрометира „демократичното“ в режима на управление. Впоследствие следват разнообразни събития, които не довеждат до съществени промени в режима и чак след освобождаването от окупацията на Германия през Втората световна война, през 1945 г. Югославия се превръща във федеративна република, чиято нова конституция влиза в сила от 1946 г. и носи силно социалистически характер.

Албания

Най-късно конституционализмът се проявява в Албания. Този факт е обусловен от дългия път, който ѝ е необходим, за да се появи на картата на Европа: територията ѝ е под османско владичество почти 4 века; след обединението и създаването на национален дух и самосъзнание страната води продължителни борби за автономия; няма политическо водачество по време на Първата световна война, а след Втората остава в изолация за период от 45 години.

Първата албанска конституция е приета на 11.01.1946 г. и тя установява републиканска форма на управление. Много скоро след това в страната е установен социалистически режим, което довежда до обезсилването ѝ. По време на социалистическото управление в страната са приети две конституции – една от 14.03.1946 г., която въвежда режима на управление, и една от 1967 г., която засилва централизацията и колективизацията в страната. Едва през 1991 г. в страната се установява нов демократичен режим чрез един „пакет от конституционни закони“ (Alimehmeti, 2011: р. 165), въз основа на които се правят три конституционни проекта, нито един от които не е успешен. Чак през 1998 г., в период на нестабилност и проблеми с образованието на електората, бива въведена нова, учредителна по своя характер конституция, която установява основните институции на една демократична държава и осигурява защита на основните човешки права (CONSTITUTIONNET, 2016).

Конституционализмът в България

На последно място, но не по важност, нека обърнем внимание и на българския конституционализъм. Появата му спокойно може да бъде датирана още през доосвободения период. Както е добре известно още от учебниците по история в училище, предпоставки за това създават още Хатишерифът от 1839 г. и Хатихумаюнът от 1856 г. Като цяло проектите за конституционно управление на новата българска държава могат да бъдат разделени на два етапа – ранни, преди Априлското въстание, и късни, от Априлското въстание до Руско-турската освободителна война.

Като най-значими от ранните конституционни проекти могат да бъдат посочени Мемоарът на Тайния български централен комитет (ТБЦК) и проектът на Добродетелната дружина от 1867 г. Мемоарът на ТБЦК предвижда независимо от Османската империя Българско царство, като за върховен сюзерен

се приема султанът, но конституционното управление на страната се осъществява от еднокамерно народно представителство. (Matanov et al., 1993) В акта обаче не става ясно как ще бъде приет той – като дарен от султана (октроиран) или по учредителен път (чрез гласуване и приемане от Народното събрание). Естествено е влиянието на останалите балкански конституции, приети през този период – то е ясно забележимо след по-внимателен прочит на текста на Мемоара. Проектът на Добродетелната дружина е наречен „Програма за политическите отношение на сърбо-българите (българо-сърбите) или на тяхното сърдечно отношение“ и в него се предлага създаването на една обща българо-сръбска държава, начело с княз Михаил Обренович. (Milyukov 2013: pp. 15-16) Предложението на Добродетелната дружина е доста по-опростено и несъвършено на фона на това на ТЦБК, което личи, както от съдържанието, така и от дължината на текста. Особено впечатление прави липсата на институционалното разделение и на административната уредба на двете области. Интересно е обаче, че Дружината предвижда по-скоро федеративен тип държавно формиране, което не е характерно за нито една от балканските страни по това време.

След Априлското въстание в страната се появяват множество нови проекти, сред които „По политическата програма“ и „Програмата от Х.“ от октомври 1876 г., програмата в списание „Руский мир“, проектът *Bulgarie* на Тодор Бурмов, Политическата програма на Българския събор, свикан от Българското централно благотворително общество (БЦБО) и пр. Общото между всички тях е предпочитанието към монархическа форма на управление, унитарна държава и наличие на конституция. Разнообразието е голямо – част от проектите представляват само основна идейна рамка на бъдещото управление, други са същински проекти; някои са с чужд произход, други са изцяло български, трети са със смесен произход (Раев, 2016: pp. 168-172).

Първият действителен конституционен акт, приет в българската държава, е Търновската конституция от 16 април 1879 г. В теорията няма единно мнение дали тя е октроирана, или учредена. Безспорно е външното влияние – все пак именно Русия предлага първоначалния проект за нея, но също толкова неоспорими са фактите, че Конституцията е обсъдена и приета от учредителна власт и че в първоначалния проект Учредителното събрание внася сериозни изменения, които създават строй, който се запазва непокътнат 46 години (Balamezov, 1926: р. 3). Относно другите влияния върху Търновската конституция в доктрината също няма единно мнение. Най-разпространена е тезата за силното белгийско влияние, но остава под съмнение въпросът, доколко Белгийската конституция от 1831 г. преповтаря френските

конституционни модели от по-ранните етапи на конституционализма. Проф. Баламезов дори твърди, че главният материал, послужил за проекта на Лукиянов, е Сръбският устав от 1869 г. (Balamezov, 1926: p.8).

Първата Конституция в България въвежда добре познатия, характерен за балканските страни от периода режим – конституционната монархия. Забележителното в случая е нейната устойчивост – Търновската конституция остава в сила най-дълго от конституционните актове във всички останали балкански страни, цели 68 години. Имено по тези причини Търновската конституция „може да се възприема много повече като фокусна точка на държавна власт, която е независима от монарха, отколкото сръбската, гръцката и румънските конституции“ (Belov, 2014: 309), чийто модифициран вариант се явява тя според доц. д-р Мартин Белов.

Заклучение

Въз основа на направеното изложение, могат да бъдат изведени следните основни характеристики на процеса на навлизане на конституционализма в балканските държави:

1. Най-ранните действащи конституции на Балканите се появяват съвсем скоро след възникването на модерния конституционализъм в САЩ (Йонийските конституционни актове от началото на XIX в.) (Раев, 2016: p. 104).
2. На повечето места конституционализмът бива въведен в следствие на националните борби за освобождение и самоопределение, като противовес и ограничител на абсолютистката монархия, макар и не напълно успешно.
3. Влияние върху конституционните модели и конституциите, които се създават на Балканите в периода XIX – XX в., имат предимно френската конституционна традиция и руската конституционна дипломация.
4. Сред конституциите се наблюдават, както октроирани (Византийската конституция от 1800 г., Турският устав от 1838 г. и др.), така и учредени (Търновската конституция от 1879 г., Румънската конституция от 1866 г.) конституции. Съществуват и смесени форми (Органическите регламенти на Влашко и Молдова от 1831 и 1832 г. и Уставът за Княжество Черна Гора от 1905 г.).

5. Най-често срещана и както се оказва най-устойчива форма на управление, която Балканските конституции установяват, е унитарна конституционната монархия със значителни прерогативи на монарха. Съществуват обаче и опити за републиканско управление, както и няколко кратки периода на авторитарно управление в голяма част от страните.
6. В по-голямата част от балканските страни се наблюдава интензивна смяна на конституционни актове, като единственото изключение в това отношение е България, в която Търновската конституция от 1879 г. остава в сила до 1947 г., когато промяната в обществените нагласи налага изменение и на конституционната основа на държавното управление.
7. Чуждестранната намеса в установяването на конституционните режими на страните от Балканския полуостров продължава и до 21-и век.

От тези обобщени факти могат да бъдат изведени следните изводи: Балканският конституционализъм, въпреки че не съвпада с историческите периоди на световното развитие на конституционализма, се развива изключително бързо (макар и не съвсем пълноценно). Именно това разминаване обаче позволява външни държави (предимно Русия пряко и Франция индиректно) да оказват влияние върху въвеждането на конституционната рамка – както по тяхна пряка инициатива, така и чрез реципиране и използване на техни актове за основа за създаването на конституциите в областта. Поради пречки от икономически и образователен характер конституционната монархия се оказва най-подходящият модел за изграждане на новите (за времето си) балкански държави, което обаче се явява тенденция и в Европа като цяло.

Накрая бих искала да доуточня последния, посочен като обобщаващ, факт. Чуждата намеса в установяването на конституционните режими на Балканите през XX и XXI век се откроява ясно в конституирането на Косово, Босна и Херцеговина и Македония след разпадането на Социалистическа федеративна република Югославия. Както някога Русия е правила опити с конституционната си дипломация, сега такива опити прави Европейският съюз. Всъщност тези събития биват оценявани като „уникален пример за последователна намеса на регионална организация в изграждането на държава след вътрешнодържавен конфликт“ (Galyan, 2014: р. 5). Поради разлики в естеството на конфликта в трите държави се наблюдават разлики и в стратегиите за участие на Европейския съюз. И в трите случая в началото Съюзът прибегва до по-скоро силов механизъм, но постепенно преминава към

много по-меки мерки, опити за ангажиране на страните и принуждаване да приемат основните европейски конституционални принципи чрез обещания за бъдещо членство в Съюза. Най-общо трите процеса могат да бъдат характеризирани по следния начин – в Босна и Херцеговина процесът на конституционно изграждане започва като много тежък и направляван, но след като се установява, че този подход и външно създадените политически институции замразяват конституционната структура, Съюзът постепенно изменя стратегията си и преминава към втора фаза на процеса, в която основните методи, с които си служи, са диалог и убеждаване; в Македония, използвайки наученото от Босна, ЕС от самото начало избягва насилствената намеса в процеса по конституционализиране, като най-сериозните намеси се наблюдават през кризите от 2005 и 2007 г., в които Съюзът принуждава етническите лидери да направят компромиси; процесът в Косово се определя като най-направляван и подобно на Босна и Херцеговина, вътрешните участници биват включени едва в по-късните етапи на конституционно регламентиране (Galyan, 2014: pp. 11-16). В крайна сметка тези опити за октроирано установяване на конституционализъм водят до целенасочено експлоатиране от вътрешните режими, което довежда до установяване на конкурентни авторитарни системи. (Kmezić, 2020: pp. 183-198).

В заключение бих искала да отбележа, че темата за въвеждането на конституционализма на Балканите е наистина обширна и заслужава да бъде подложена на по-мощно и детайлно съпоставително проучване. Наблюдават се множество прилики в процесите на целия полуостров, което донякъде се обуславя от развитието му и в икономическо и културно отношение, но при по-внимателно изследване могат да бъдат открити интересни подробности, които според мен биха представлявали интерес не само за балканската научна общност, но и за европейската и световната.

Литература

- Alimehmeti, E. (2011).** The Evolution of the Constitutional System in Albania –Academicus - International Scientific Journal, 2011, vol. 2, issue 03, ISSN: 2306-3483 (Online), 2071-8330 (Print), pp. 164-174

- Andreeva, G. (2010).** The Place of the Ionian Constitution of 1799 in World Constitutional Processes: A Problem statement – Journal of foreign legislation and comparative law, 2010, № 3, ISSN 1991-3222 (print), pp. 79-84 // [Галина Андреева (2010) Место Ионической Конституции 1799 г. в мировых конституционных процессах: постановка проблемы. – Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2010, № 3, ISSN 1991-3222 (print), стр. 79-84]
- Balamezov, St. (1926).** Parliamentary Government of the Slavic Countries, Publisher: “Balkan”, Sofia, Bulgaria, 1926. // [Стефан Баламезов (1926) Парламентарно управление на славянските страни, изд. „Балкан“, София, България, 1926 г.]
- Bliznashki, G. (2020).** Constitutional Law. Volume I. Principles, Publisher: University Press “St. Kliment Ohridski”, Sofia, Bulgaria, 2020, ISBN: 978-954-07-5029-3, p. 672 // [Георги Близнашки (2020) Конституционно право. Том първи. Принципи, УИ „Св. Климент охридски“, София, България, 2020, ISBN: 978-954-07-5029-3, стр. 672]
- BU, (1991).** Bosanski Ustav: fototip izdanja iz 1910. godine, Published by "Muslimanski glas", Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, 1991, ISBN: 867267037X, p. 193
- CONSTITUTIONNET, (2016).** CONSTITUTIONNET, Available at: <https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-albania> (last view: 30-10-2022).
- Galyan, A. (2014).** Learn as We Go: The European Union’s Involvement in Constitution Building in the Post-conflict Western Balkans, International Institute for Democracy and Electoral Assistance 2014, Available at: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/the-european-unions-involvement-in-constitution-building-in-the-post-conflict-western-balkans.pdf> (last view: 30-10-2022).
- Genchev, N. (1988).** Bulgarian Culture XV-XIX c., University Press “Kliment Ohridski”, Sofia, Bulgaria, 1988, ISBN: 46314798796741, p. 300 // [Николай Генчев (1988) Българската култура XV-XIX в., изд. УИ „Климент Охридски“, София, България, 1988 г., ISBN: 46314798796741, стр. 300].
- Geography.su (2010-2021).** Geography.su: Countries and peoples of the world // [Geography.su: Страны и народы мира], Available at: <http://geography.su/books/item/f00/s00/z0000076/st021.shtml> (last view: 30-10-2022).
- Kmezić, M. (2020).** Rule of law and democracy in the Western Balkans: addressing the gap between policies and practice in Southeast European and Black Sea Studies, Volume 20, 2020, Issue 1: Illiberal politics in Southeast Europe, pp. 183-198. DOI: <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1706257>

- Matanov, Hr. et al. (1993).** Texts and Documents on the History of Bulgaria, Publisher: “Bulvest 2000”, Sofia, Bulgaria, 1993, ISBN: 954-8112-90-6, p. 503 // [Христо Матанов, Тодор Даков, Боби Бобев (1993) Текстове и документи по история на България, изд. „Булвест 2000“, София, България, 1993 г., ISBN: 954-8112-90-6, стр. 503].
- Milyukov, P. (2013).** The Living Truth (Studies about Bulgaria), Publisher: “Iztok-Zapad”, Sofia, Bulgaria, 2013, ISBN: ISBN 978-619-152-162-3, p. 296. // [Павел Милуков (2013) Живата истина (Студии за България), изд. „Изток-Запад“, София, България, 2013 г., ISBN: ISBN 978-619-152-162-3, стр. 296].
- Paev, K. (2016).** The Tarnovo Constitution in the light of the Balkan constitutionalism of the 19th century, Publisher “Sibi”, Sofia, Bulgaria, 2016, ISBN: 9786192260040, p. 360 // [Костадин Паев (2016) Търновската конституция в светлината на Балканския конституционализъм от XIX в., изд. „Сиби“, София, България, 2016 г., ISBN: 9786192260040, стр. 360].
- Shukovich, M. (2006).** Some landmark events in the South Slavic countries at the beginning of the 20th century and their reflection on the adoption of the Constitution for the Principality of Montenegro in 1905, p. 11-30, in “Constitution for the Principality of Montenegro since 1905 in its time”, Montenegrin Academy of Science and Humanities, Podgorica, Montenegro, 2006, ISBN: 86-7215-183-6009, p. 223. // [акад. Мјјат Шуковић (2006) Неки преломни догађаји и јужнословенским земљама на почетку 20. стољећа и њихово рефлектовање на доношење Устава за Књажевину Црну Гору 1905. године, стр. 11-30, в сб. „Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године у свом времену“, Црногорска Академија Наука и Умлетности, Подгорица, 2006 г., ISBN: 86-7215-183-6009, стр. 223].
- Stoychev, S. (2002).** Constitutional Law, Publisher: “Ciela”, Sofia, Bulgaria, 2002, ISBN: 9546494674, p. 640 // [Стефан Стойчев (2002) Конституционно право, изд. „Сиела“, София, България, 2002, ISBN: 9546494674, стр. 640].
- Tanchev, E., M. Belov (2009).** Comparative Constitutional Law, Publisher “Sibi”, Sofia, Bulgaria, 2009, ISBN:978-954-730-615-8, p. 648 // [Евгени Танчев, Мартин Белов (2009) Сравнително конституционно право, изд. „Сиби“, София, България, 2009, ISBN:978-954-730-615-8, стр. 648].
- Yovevska, M. (2016).** Essence and meaning of the specialised term “constitutional diplomacy” in the Russian politics on the Balkans – “Bulgaria, Bulgarians and Europe”, b. IX, scientific conference, 31 October 2014, Publisher: University Press “St. Cyril and Methodius”, 2016, ISSN: 2603-4093 pp. 51-59. // [Мариана Йовевска, (2016) Същност и съдържание на специализирания термин „конституционна дипломация“ в руската политика на балканите – „България, българите и Европа“, т. IX, научна конференция, 31 октомври 2014, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, ISSN: 2603-4093 с. 51-59.].

Zaharov, V. (2001). The 1801 “Most Merciful Letter of Gratitude to the Russian People” in the context of the development of constitutional thinking in Russia in the second half of the 18th and early 19th centuries, MSPU, 2001. // [Виталий Захаров (2001) "Всемилоостивейшая Жалованная Грамота российскому народу" 1801 г. в контексте развития конституционной мысли в России во второй половине XVIII - начале XIX вв., МПГУ, 2001 г., от <https://www.dissercat.com/content/vsemitostiveishaya-zhalovannaya-gramota-rossiiskomu-narodu-1801-g-v-kontekste-razvitiya-kons>, последно посещение на 30.10.2022 г.].

Ния-Сирма Мариян Петрова
СУ „Климент Охридски“, София, България
e-mail: nia_sirma@abv.bg

INIS SERIES

*Онлайн поредица на
интердисциплинарната научна мрежа*

Информационно общество

Том 3, 2024

<http://www.math.bas.bg/vt/inis/series/>

*Online Journal of the
Interdisciplinary Scientific Network*

Information Society

Volume 3, 2024

ISSN: 2815-4231

Редактори

*Галина Богданова
Светослав Косев*

Editors

*Galina Bogdanova
Svetoslav Kosev*

Технически редактори

*Николай Ноев
Весела Георгиева*

Technical Editors

*Nikolay Noev
Vesela Georgieva*

Издание на:

*Институт по математика и
информатика при Българска академия на
науките, България*

Published by:

*Institute of Mathematics and Informatics
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Bulgaria*

С помощта на:

*Великотърновски университет
„Св. св. Кирил и Методий“, България*

Helped by:

*“St. Cyril and St. Methodius”
University of Veliko Tarnovo, Bulgaria*